

A munkanapló és a terepnapló a kvalitatív kutatások eszköztárában

Az Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központjában 2004-ben Nagy Mária irányításával pályakezdő pedagógusok szakmai beilleszkedésének kvalitatív vizsgálata folyt kilenc helyszínen, összesen tizenhárom pályakezdő pedagógus bevonásával. A kutatók különböző iskolai helyszíneken terepkutatást végeztek. Az összegyűjtött anyagok felhasználásával mindegyik pályakezdő intézményi beilleszkedéséről esettanulmány készült. Az esettanulmányok alapjául a többhónapos munkafolyamat rögzítésére, leírására és a helyszíni tapasztalatok megfogalmazására készült hangfelvételek, videófelveledek, fényképek, interjúk, dokumentumelemzések, munkanaplók, terepnaplók szolgáltak.

Írásunkban eszköztárunk két elemének, a munkanaplónak és a terepnaplónak a sajátosságaival foglalkozunk, a történeti és műfaji szempontokon túl bemutatva, hogy a naplóformák és a pályakezdő pedagógusok szakmai beilleszkedésének vizsgálati céljai milyen pontokon kerültek és kerülhetnek egymással összhangba.

Bár a kutatócsoport tagjaként magunk is végeztünk terepkutatást, tanulmányunkban nem célunk egyik konkrét eset bemutatása sem. Írásunk műfaji és metodikai kérdéseket tárgyal, általánosító megállapításokra csak ezen a területen törekszünk, s reményeink szerint csupán egyik bevezető fejezete a konkrét kutatási eredmények napvilágra hozatalának. (Kutatási eredményekről az ONK 2004. konferencián Nagy Mária elnöklétével egy szimpózium keretében számoltunk be.)

Pályakezdő pedagógusok szakmai beilleszkedésének vizsgálatakor a terepmunka részben naplózást jelentett. A terepnapló mint az emlékezet külső tára egy rekonstrukciós műveletet támogat, nevezetesen a beilleszkedés mint folyamat rekonstruálását. A rekonstrukció feltételez valamiféle egészlegességet, s számol azzal, hogy ez az „egész” nem nyilvánvaló. A terep „valósága” részlegesen és nem eleve rendezett módon nyilvánul meg, fokozatosan válik láthatóvá, fokozatosan tárul fel a te-

repkutatás során. A terepkutató a hiányokat is az „egész”-ről kialakuló – bizonyos mértékig önkényes – képzeatinek kontúrjai mentén véli felfedezni.

A kutatói megegyezés egészként egy folyamatot definiált, mégpedig a pályakezdő munkahelyi beilleszkedésének folyamatát, s ebből a folyamatból a „kritikus első év”-et emelte ki. Terepkutatással, közvetlen megfigyelésekkel a munkába állás legelső évének második felében fordult a kiválasztott pályakezdők és intézményeik felé. Értelmezési keretül szolgáló elméleti konstrukció (Imre, 2004) csak minimálisan egysegítő mértékben támogatta a terepen működő különböző tudáshátterű és felkészültségű kutatókat.

Előfeltevések

A napló befogadó műfaj. (Szegedy-Maszák, 1984) A naplóforma jellemzően kronologikus. Összefonódnak benne külső és belső történések, váltakozhatnak benne nyilvánosságnak szóló és magánhasználatra szánt közlések. Utólagosan, visszatekintve rajzolódnak ki benne összefüggések. A helyszíni megfigyelés és tapasztalatgyűjtés fázisának lezárultával kutatásunkban a terepnapló maga is az elemzés tárgyául kínálkozik. Jelen írásunk a keletkezett szövegek vizsgálatának lehetséges szempontjai közül a hite-

lesség dimenzióját emeli ki, és tekintettel kíván lenni az egyes szövegrészek eltérő műfaji jellegére, a naplóvá felépülő szöveg összetevőinek műfaji változékonyságára. A terepnapló kutatásunkban mint eseménylajstrom, jegyzőkönyv, kommentár, reflexió, ön-reflexió és mint album is megjelenik. Ez a sokféleség önmagában nem, csak abból a szempontból érdekes, hogy feltételezzük, a műfaji kevertség visszaüt a kutatási célokra, ezáltal funkcionális jegy. Ezzel összefüggésben feltételezzük továbbá, hogy a naplóírási folyamatában megmutatkozó írásmód funkcióváltó írásmód, amely a rögzített elsődleges, szándékolt jelentésen túl utalni tud a kutatás folyamatában a leírásakor még nem tudatosult jelentésekre, értelmezési fordulatokra. A terepnapló ilyen módon egyszerre lesz tárolóhelye a tényeknek és lenyomata a kutatói gondolkodásmódnak.

A terepnapló által megkívánt olvasási mód a linearitáson túl ahhoz az irodalmi hagyományhoz kötődik, amelyben a feltételezett olvasó a tőle függetlenül létező, objektíven megismerhető valóság olvasójává válik azzal a kifejezett igénnyel, illetve elvárással, hogy ismeretekhez, még-hozzá hiteles ismeretekhez jusson. Ebben a kutatásban szemléletmódunk a világ és az azt megismerő ember elkülönülését feltételezi. Ebben a viszonyban a kutató a tőle függetlenül létező jelenségeket tárgyasult formáiban vizsgálja. E pozitivistá hagyományon nyugvó elméleti kereten belül objektivistá nézőpontunk is szerepel, amely a naplóra mint dokumentumra tekint.

A naplóírás funkcionális kettősségére mint „valóságfeltárás” és „valóságmagyarázat” elkülönülésére utalunk. E funkcionális kettősségen belül mind az adatgyűjtéshez, mind az értelmezéshez különféle metódusok kapcsolódnak. Kutatói szempontból a nyersanyaggyűjtés és az össze-

gyűjtött anyagok (el)rendezése a terepnaplózási folyamatának vissza-visszatérő elemei. A „helyes” illesztés – valós folyamat valós idejű követése okán – a rögzített tapasztalatok egyszerű felfűzése, kronologikus rendezése lesz, jöllehet az elektronikus tárolás elvileg a rendezgetésnek, folyamatos újrendezésnek is tág teret adna.

A beilleszkedés mint történet leírására az események és a szövegek szerveződésének kronologikus rendje a napló formát adekvát műfajként kínálja. A pályakezdők számára kínált „program” a beilleszkedés. A pályakezdő és környezete számára a beválás célérték. A beilleszkedés folyamat és eredmény is egyben. Szövegtani párhuzam, hogy folyamat és eredmény, procedúra és struktúra ket-

Ebben a kutatásban pályakezdők köré szerveződött a munka – a velük kapcsolatos benyomások, gondolatok, feltevések és „apróságok” lejegyzése nem pusztán a „nyomozati cselekmény” vagy (re)konstrukciós munka része, hanem a személynek és helyzetének szóló jelentőségadás, kiemelés gesztusaként is értelmezhető. Ebben az értelemben a kutató kultuszeremtő.

tőssége bármely szövegre – így a naplóra is – érvényes. A szellemtudományi alapozású szövegtanok szerint: a szöveg és a hozzá tartozó folyamatok megváltoztatják az ember és a környezete viszonyát. (Tolcsvai Nagy, 2001) A pályakezdőt mintegy kijelöli az a beszédaktus és beszédhelyzet is, hogy

mint pályakezdőről beszélünk róla; az a pályakezdő, akire ebben a minőségében tekintünk, valószínűleg „pályakezdőbb”, mint aki számára ez a státusza kevésbé teletöltődik jelentéssel. Narratív pszichológiai szempontból addig pályakezdő, amíg narrációjában pályakezdőként azonosítja vagy kénytelen identifikálni önmagát. A pályakezdők „reflektorfénybe” kerülése intézményi pozíciójuk alakulásában nem közömbös tényező. A kutatás/rögzítés direkt visszajelzések nélkül is befolyásoló, kontextusalakító körülmény.

Történeti szempontok

A naplóírás igénye a kora-újkorban jelenik meg, s a naplóírás a 16–17. században

válíik gyakorivá. Az angol történészek a 17. századból négy-ötszáz naplót tartanak számon. Angliában 1650 és 1750 között keletkeznek az első „személyes” naplók, és ugyanekkor születik Európa krónika-szerű diáriumainak java része.

Magyarországon a neoabszolutizmus időszakában meglehetősen sok napló – önéletrajzzal kevert napló – születik. A jelen-ség csak literátus, írástudó társadalomban bukkan fel. A történészek a napló három fő típusát különböztetik meg: a háztartási vagy gazdasági naplót, az eseménynaplót, és a saját belső lelki történésekre koncentráló, úgynevezett spirituális naplót. A harmadik, spirituális, másként egzisztenciális típus a protestáns hagyományra vezethető vissza. A reformáció fokozott lelki szükséglete a napló-írás. (Várkonyi, 2001)

„A reformkorban naplót sokan vezetnek: Wesselényi, Széchenyi, Petőfi, s mellettük sok kisember is műveli az irodalom e házias műfaját.” (Gábor, 1982) Gábor Júliának Kölcsey Antónia naplójához írott utószava szerint a korabeli embert a divat – Goethe Werther-jének vagy Kármán Fanny-jának hatása – is naplóíráásra ösztönzi. Azonban az önábrázolás mint önvaló-lomás csak a 19. században válíik irodalmi programmá. (Hocke, 2001)

A pedagógiai hagyomány a rendszeres-ségre, pontosságra, időbeosztásra nevelés célzatával, ennek eszközeként ajánlja a naplóírást. Az egyik oldalon a „földhözragadt” napi teendők rögzítése, megszerve-zése fontos, s ez a naplót a számadás-könyvhöz közelíti. A bevételek és kiadá-sok rögzítésének mintájára a pedagógiai célzatú naplók „bevételi rovatában” meg-jelenik a hasznosan töltött idő, a „kiadási oldalon” pedig az elfecsérelt idő – a jel-lemformálás eszközeként. A naplóírás má-sok számára a hétköznapitól való elszaka-dás eszköze, fennkölt gondolatok helye, emelkedett, ünnepnap formája. Ezek mel-lett Gábor Júlia a napló unaloműző, társa-ságpótló szerepét is említi. A napló azon-ban mindenképpen szubjektív műfaj. Ugyanakkor a naplóírás a reformkorban sem volt feltétlenül magánügy. A reform-kori naplók időnként a hirlapot helyettesí-

tették. Az írók, költők levelei irodalom-szervező erővel és jelentőséggel bírtak. Habár kézről-kézre jártak, közös vonásuk, hogy nem voltak kiadásra szánt szövegek. Az olvasmányélmények fontos témául szolgáltak mind a férfiak, mind a nők ma-gánnaplóiban; ez a vonásuk az olvasmány-napló műfaját is felidézi.

A napló a narratíva egy fajtája, bár nem olyan mint a regény vagy a memoár, amely jobban szerkesztett, mert utólagos. „A történelem maga végeredményben elbeszélés” – véli *Kertész Imre* egy beszél-getésben. (Várkonyi, 2001) A történetírás egy ága éppen az ilyen naplószerű forrásokat kutatja, mert csak ezekből ismerhetjük meg, hogyan hatott egy-egy esemény, ho-gyan élték át, mi élt róla az emberek fejé-ben. (Várkonyi, 2001) Valószínű, hogy a jellemformálás racionalizálásával függ össze, hogy az emberek elkezdnek naplót írni. Ahogy hangsúlyossá válíik a karakter megformálása, fontossá válíik a folytonos örködés afölött, hogy vajon a jellem való-ban jól működik-e a társadalomban. Esze-rint azért érez az ember késztetést a napló vezetéseire, mert elválíik egymástól az, amit tesz és az, amiként ezt megéli. (Várkonyi, 2001)

A naplóírás irodalmi hagyományai és kutatói tapasztalata

Ebben a részben olyan párhuzamok ki-emelésére és illusztrálására törekszünk, amelyek a terepkutató munkáját bizonyos irodalmi hagyományokhoz köthetővé tes-zik, ezáltal a kutatásmetodikai kérdések sajátos kontextusára utalnak.

Az irodalomtörténet-írás számon tartja Kölcsey Antónia naplóját, amely a reform-kor egyik női naplójaként mindössze hat esztendő (1838–1844) fog át. Leánykori feljegyzések ezek, s nem tudunk arról, hogy házasságra lépését követően Kölcsey Antónia folytatta volna a naplóírást.

„Ezen nevezetes ‘s reám nézve szép és örvendendetes nap’ kezdem naplómat” – így veszi kezdetét 1838. május 29-én Kölcsey Antónia naplója, báró *Weselényi Mik-lós* látogatásának szentelve az első be-

jegyzést. Okát is adja eképpen: „... délután sok szép szavait hallám a' Báró Urnak, mellyekből ide néhányat feljegyzek, nem azért, mintha különben elfelejteném azokat, nem – mer mélyen vagynak minden szavai szívembe írva, oly mélyen, hogy – azt onnan semmi idő ki nem törülheti, – hanem azért, hogy diszesítsék e lapokat.” A fenti sorokban tükröződik a napló műfajának egyik fő jellemzője, a személyesség, s érzelmes a történet és a lejegyzése időbeli közelsége, amint ez az egyidejűség fontos jellemzője általában véve is a naplónak.

A naplóíró Kölcsey Antónia viszonya saját naplójához érdekes, de korántsem egyedi megfogalmazást nyer a következő sorokban: „Szinte öt hónapja hogy nem is szólottam e' lapokhoz. 's most midőn olly hosszú idő után ismét kezembe veszem naplócskám, és felszámolom a' hónapokat, mellyekbe még csak meg se tekintém, alig hiszem el, hogy oly soká hallgattam. Ha mentegetődnöm kéne napló-barátném előtt, nem tudom, miként fognám azt tehetni.” (1840. augusztus 18.)

Az élőlény-karakterű, mi több, a társ, társsalkodó, barát szerepébe lépő napló érzékletesen utal egy kifejezett kommunikációs igényre. *Vajda Mihály* megközelítésében: „A naplóírás kommunikáció, eleven kommunikáció. Önmagunkkal.” (*Vajda*, 2001)

Jól megvilágítja a napló kihagyásos, nem folytonos jellegét a következő, 1841. december 1-i keltezésű feljegyzés is, s ezen túlmenően tömör funkcionális leírást is közöl: „Egy éve elmúlt már, miolta nem irtam naplómban; miolta nem adok számot magamnak érzeményeimről, gondolataimról, s azon körülményekről, miknek hatása volt reám.” Kölcsey Antónia naplójától elvonatkoztatva azt kell mondanunk, hogy kutatásunkban a terepnapló funkciója nagyon hasonló ehhez. Figyelünk azonban külső tárgyra irányult, s azt tökéltük el, hogy a lehető legteljesebben feltárjuk azon gondolatokat, érzéseket és körülményeket, amelyek az általunk vizsgált pályakezdő pedagógusok beilleszkedését kifejezték és alakították.

A kutatásvezető kutatási terve és instrukciója szerint „...az volt a kiindulópontunk, hogy sokféle információval rendelkezünk

ugyan a témában, ám arról, hogy a mai magyar iskolákban hogyan éli át egy pályakezdő ezt az évet, hogyan gondolkodik róla, milyen szakmai problémákkal kerül szembe, hogyan oldja meg azokat, ki és mi segíti ebben, szinte semmit nem tudunk. Kutatásunk célja tehát az volt, hogy minél hitelesebben feltárjuk azt, ahogy a pályakezdő pedagógusok, illetve befogadó környezetük gondolkodik „a kritikus első évről”, valamint hogy mi minden történik ez alatt az első év alatt.” (*Nagy*, 2004)

Azonban míg a jelen kutatójának szerepéhez, hivatalos szerepköréhez tartozik a naplózás, s ez mintegy legitimálja és megkönnyíti számára ezt a cselekvést, a korabeli, reformkori nők számára ez nem kézen kapott, hanem úgyszólván kiharcolt szerep, amiért környezetükkel s önmagukban is meg kellett küzdeniök: „Az olvasó nőt még csak-csak elfogadta a korabeli közízlés, az író nőkkel szemben azonban kevésbé volt elnéző a közvélemény ítélete.” (*Gábor*, 1982) Az írás joga, az írás mint tevékenység- és magatartásforma elfogadtatása a magánapló-írásban egyúttal a magánszférához való emancipációs igény kifejezése is. Tudatni környezetünkkel, hogy naplót írunk, miközben annak tartalma nem kerül nyilvánosságra, nos, ez ismét inkább hasonlóságot, semmint különbséget mutat a kutatási célú napló és a magánapló között. A magánapló nyilvánosságáról szólva *Deim Éva* nemcsak a későbbi közlés lehetőségét és gyakorlatát veti fel, hanem utal arra az – íráskor eleve meglévő, feltételezhető – írói attitűdre is, amely fél szemmel mintegy kifelé tekintő és ebben a kitekintésben valamiféle potenciális olvasót mégiscsak feltételező szövegnek tekinti a naplót. (*Deim*, 2001)

A kutató a terepnapló írásakor nem önmagát, hanem tárgyát „emancipálja”; esetünkben a pályakezdés fontosságát, időszakát és eseményeit emeli ki. A terepnapló írásának nyilvános ténye figyelmet érdemlőnek, törődést igénylőnek állítja be a pályakezdés időszakát, felmutatja, egyszerűsre mind el is rejti a pályakezdőt.

Az önmegszólítás formai jegyének jelenléte mellett a napló reflektivitására és

énerősítő funkciójára is példaként szolgálnak a következő sorok: „De mi tart vissza oly soká naplóm-tul? – ezt méltán kérdem önmagamtól. (...) Az én naplóírástomat egyszer egy rokonom időtöltésnek nevezé, s elmosolyoda. Többen is mosolygának felette, s voltak, kik mindenre, bármit mondtak, így szólottak: ezt ird fel naplódban! (...) Tudnák ők csak egy gunyos tekintetök mennyi szivzajgásnak lesz oka. (...) De én már feltettem most már nem tudom hányadikszor, hogy az illyesekre nem ügyelek többé...”

A napló mint „belső szoba” az érzelmi szempontból megterhelő magánéleti történések feldolgozásának helyeként fontos lélektani funkcióval bír. (Pannebaker, 2001) Az írás, a leírás egyszersmind kívültre helyezés, távolítás. A magánnapló így a krízissel fenyegető helyzetek feldolgozásának nem destruktív lehetőségét nyújtja: „Néha ha valamely esemény igen meg hat, oly jól esik le írni. Ma azt hallottam, hogy Wesselényi Miklós megházasodott. Igen különösen hatott rám e hír... Annyira elfogultam, hogy nem tudtam szólni, még gondolni sem; – be mentem a mellék szobába, egyedül szerettem lenni (...) Nem tartottam földi nőt méltónak hozzá, s mindég azt hittem, hogy ezért nem házasodik meg. És most, megházasodott és elvette a – szobalyányát! mily váratlan. (1843. február 18.)

A napló nemcsak kivételes eseményeket és emelkedett gondolatokat, hanem igen gyakran hétköznapi, ám leírója számára jelentőséggel bíró bejegyzéseket is tartalmaz, amint Kölcsey Antónia naplójából a naplóírás utolsó évéből származó bejegyzés tanúsítja: „O mi nagy károm volt ma! Virágaimnak egyik legszebbikét egy bim-bos violát, a’ mit én oly nagy és szíves gonddal telelék, s mellynek virágát oly igen vártam egy harapással megette egy tinó.” (1843. április 1.)

Most egy másik reformkori szövegből az önreflexió példaként idézünk Tóth Péter református lelkész naplójából, 1839 télközének feljegyzéseiből: „Mert nézzük csak ezt az énféle gondolkodást, mi ez tulajdonképpen? Csapongó, tudománytalan,

rendszeretlen, dirib-darab kapkodás (...) Igen, egy fokkal fönnbire köll állanom, honnan nézhessem a gondolatfolyamot, így emelhetendem apránként a kívánt fok-ra a mosti rendszeretlen csapongást.” (Tóth, 1984) A napló dirib-darab, csapongó voltában az élőbeszédhez közelítő forma. „Mintha a naplónak valami köze lenne a szóbeliséghez. (...) benne minden összefolyik. Minden van benne.” (Vajda, 2001) Ez a kollekcionista karakter a napló lényegi vonása.

A napló széles körben elterjedt forma volt a 19. század elején. A kézirásos folyóirat a diákok közötti érintkezés szokásos formája volt a pataki református kollégiumban, s bizonyos mértékig a napló is a személyes érintkezés eszközevé vált. A korabeli diákoktól nem állt távol a naplóírás; a baráti körök tagjai majd’ mindannyian vezettek úgynevezett gondtárat. Ezek a gond- és gondolatárak nemcsak az önvizsgálat és önismeretre jutás eszközei voltak, hanem a baráti csoporton belül az egymással való összevetést segítették. Megmutatkozott bennük a diákok eltérő alkata, fejlődése, s érdekes orientációs szemponttá válhatott, hogy hogyan értelmezik ugyanazt az eseményt. A naplóírás korabeli funkciója ennek értelmében ketős: az önismeret és a társas érintkezés eszköze is egyben. (Szegedy-Maszácz, 1984)

Említésre méltó, hogy vannak példák, amelyekben a naplóvezetés olyan időszakok kísérő tevékenységévé válik, amelyek nyitottságukkal, nyugtalanító befejezetlenségükkel terhelik saját életük krónikáit, amint ez mindkét idézett reformkori naplóban nyomon követhető. Tóth Péter mindössze öt évig foglalkozott naplóírással, fiatalságának belső válsággal telített időszakában, amikor gondolkodásmódja és hivatása összeütközését kellett megélnie, s döntést kellett hoznia, melyiket választja az előtte álló életlehetőségek közül. „A papság egészen nemnekemvalóságában tűnt elém” – írja egy helyütt.

A „nemnekemvalóság” kezdeti élménye a pedagógus pálya rokon tapasztalata. Nem véletlen, hogy terepnaplózással kutatóként is egy kifejezetten kritikus időszak

eseményei felé fordultunk. Ebben a kezdeti időszakban a pályakezdő, illetve munkahelyi környezete fontos döntésévé érlelődik a pályán maradás vagy a pályaelhagyás. A kínálkozó párhuzam kiemelésével arra szeretnénk rávilágítani, hogy kutatói kérdésünk egzisztenciális jelentőségű; mind a pályakezdő, mind a pálya szempontjából egzisztenciális jellegű. Pályakezdő pedagógusok szakmai beilleszkedésének naplózása – *Surányi Bálint* kérdésfeltevése (*Surányi, 1997*) nyomán lényegében annak vizsgálatát jelenti, hogy: „Kicsoda a (pályakezdő) pedagógus, és miért jelenthet ez problémát?” Ugy gondoljuk, hogy ez a kérdezmód az irodalmi hagyomány által megerősítve a naplóformán belül nagy valószínűséggel egzisztenciális naplót eredményez.

Történeti antropológiai nézőpont a naplókutatásban

A napló történeti forrásként kiemelt szerephez jut a történeti antropológia megjelenésével. Az első, ma már klasszikusnak számító naplófeldolgozást *Alan Macfarlane* 1970-ben publikálta egy 17. századi anglikán lelkész 42 éven át vezetett naplójáról. (1)

A hasonló hazai kutatások sorából *Mohay Tamás* könyvét emeli ki *Gyáni Gábor*. (*Gyáni, 2000*) „Egy naplóíró parasztember ...” című munkájában *Mohay* egy, a 20. század első felében Ipolynyéken élt parasztgazda fennmaradt személyes dokumentumait dolgozza fel. (2)

„Miről szolgáltat vajon információt a történeti antropológia számára ez az egyébként ritka, nehezen hozzáférhető forrás?” – teszi fel a kérdést *Gyáni*. A napló fő értékét nem a történeti múltra vonatkozó „elsődleges” adatok adják. A napló jelentősége a szubjektív történelem úgyszólván primer dokumentálásában rejlik. A benne foglaltak a múlt személyes átéléséről tanúskodnak. A történeti antropológia kutatója az efféle dokumentumokat azzal a céllal veszi kézbe és vizsgálja, hogy a naplók segítségével megalkossa a történelem szubjektív fogalmát. (*Gyáni, 2000*)

Nem vethető a személyes dokumentum és felhasználása ellen, hogy reprezentativitása felettébb kétséges. A napló érvényessége nem statisztikai, hanem partikuláris. A történeti antropológia és a vele rokon mikrotörténeti elemzések szempontjából a napló alapján megragadott valóság felett nincs egy másik létező, igazibb, magasabbrendű valóság. A valóság „a megélt emberi tapasztalatok, a megélt történeti események és a megélt társadalmi struktúrák szűrőjén keresztül ragadható meg.” (*Niedermüller, 1994*)

A terepkutatásban nem számolunk átlagos élethelyzettel, vagy átlagos élettapasztalattal. Kiindulásképpen sem gondoltuk el magunknak a „tipikus pályakezdőt”. „Mivel minden kellően szituált, s a konkrét tér, idő és társadalmi hely összefüggésébe illeszkedik, a napló és a többi személyes dokumentum a maga sajátos egyéni voltában egyaránt éppen ezt a konkrétságot reprezentálja.” (*Gyáni, 2000, 151.*)

Ennek okán a pályakezdőket vizsgáló kutatásunkat olyan metodikai kettősség jellemzi, amelyben egyaránt jelen van a terepkutatás során elérhető és kiválasztott „valóságdarabkák” gyűjtésének és felhalmozásának objektivista, neopozitivisták igénye és gyakorlata, valamint a szubjektívítás valóságként értelmezése és beágyazása egyedi pályaszocializációs történetekbe. Az objektivista és a szubjektivisták nézőpont azonban többé-kevésbé elkülönül az adatgyűjtés, rendszerezés, elemzés és értékelés fázisaiban. Az átjárhatóság azon az előfeltevésen alapul, hogy lehetséges a gyűjtött anyag felfűzése, s hogy az elrendezés a kutatás szempontjai és célkitűzései által, azok mentén egységesen strukturálható.

A terepnapló és a munkanapló a pályakezdő pedagógusok beilleszkedésének kutatásában

A terepnapló csakúgy, mint a reformkori naplók, bár egy szűkebb kutatói csoportban kézzől-kézre jár, nem a kiadás igényével készült. Tárgyát tekintve váltakoznak benne a pályakezdő pedagógussal kapcsolatos

latos megfigyelések, események, szakmai olvasmányélmények, értelmezések, töprengések.

A pályakezdő pedagógusok vizsgálatának tapasztalatai alapján a munkanaplóra kettős értelemben is utalhatunk; egyik jelentésében mint rögzített nyersanyagra, másik jelentésében mint a kutatói tevékenységek ütemezésére. A munkanapló ez utóbbi jelentésében a kutató kutatási tevékenységeinek kronológiája a teljes kutatási időszakra. A munkanapló másik jelentésében „piszkozat”

avagy külső munkamemória, a terepi történések egyidejű, fésületlen leírása és reflexiója. Olyan nyers munkaanyag, amely javított, kiegészített formában később beépülhet a terepnaplóba.

A munkanapló szövege átmeneti szöveg. Átmeneti szöveg létrehozása a kutatás során egyfajta mnemotechnika része. Ennek során a megőrzendő és még felidézhető információ az emlékezet belső tárából átkerül egy külső tárbá, s a gyors rögzítésnek köszönhetően az átmeneti szöveg támogatja a további felidézést.

A munkanapló mint rögzített nyersanyag önálló említését az a kutatásmethodikai elvárás teszi indokolttá, amely az információvesztés minimalizálása érdekében azonnali, de legalábbis mihamarabbi lejegyzést igényel a kutatótól. Mivel a magnetofon és a videófelvétel sem tudja megragadni a történések minden fontos aspektusát, létfontosságú – írja a társadalomtudományi kutatások gyakorlatáról szóló kötetében *Earl Babbie* –, hogy mind közvetlen megfigyeléskor, mind interjúzáskor

teljes és pontos jegyzeteket készítsünk. „Ha lehet, jegyzeteljünk a megfigyelés során. Ha ez nem lehetséges, a lehető leghamarabb vessük papírra jegyzeteinket.(...) A jegyzetekben egyaránt szerepelniük kell az empirikus megfigyeléseknek és azok értelmezésének.(...) Lényeges, hogy ez a kétfajta feljegyzés jól elkülönüljön egymástól.” (*Babbie*, 2003)

A kutatási alkalmazást illetően kétségkívül klasszikus napló-elvárások fogalmazódnak meg a fentiekben: az egyidejűség és

Az egyik amerikai lexikonkiadó, a Merriam-Webster az év kifejezésének választotta a „blog” szót, mint saját honlapjának legkeresettebb kifejezését. Az Oxford University Press álláspontja, hogy 2004-ben nem annyira a blog önmagában, hanem a belőle eredeztethető új fogalmak áttörése volt tapasztalható. Új összetétel például a „blogoszféra”, amely mára kutatási területként tartandó nyilván. „A weblog fogalma eredetileg html-ben programozott és többnyire személyes élményeket tartalmazó online naplót jelentett.” A weblog mint az interneten megjelenő személyes publikáció prototípusa a nethasználat új korszakát jelöli, és hatással van a szociális élet egészére.

a reflektivitás kívánalmi. A funkcionálisan egymástól különböző szövegrétegek elkülönítése azonban nem általános, hanem kutatásmethodikai kívánalom. A nyelvi jólformáltság nem elvárás. Ez is a naplóra általában vonatkozó stílusjegyek egyike, s abból a már említett egyidejűségből fakad, hogy a történet és annak leírása időben közel áll egymáshoz. A rögzítés spontán és szubjektív.

Vajon van-e mentesség az efféle nyelvi rendetlenségre bármiféle kutatásban? Úgy véljük, a rosszul formáltság az „ára” annak, hogy a kutató

a rövid-, illetve középtávú memóriájában keringő gondolatokat, elsődleges benyomásokat, az élő helyzet kulcsingereit se veszítse el teljesen, s a későbbi feldolgozás számára azokból is megtartsa valamennyit. Funkcionális szempontból tehát a munkanapló tartalma a későbbi feldolgozás számára rögzített nyersanyag. A naplózás így egyfajta munkamemóriát hoz létre. A terepmunka naplózásának ez a formája azért látszik nélkülözhetetlennek, mert a rövidtávú emlékezetben megragadó, s rögz-

zítés híján elillanó benyomások bizonyos megtartását teszi lehetővé.

Miért fontos vajon a terepkutatás során a mulékonyság és illanékonyosság megragadása? Saját kutatásunkban feltevésünk szerint ezzel a törekvésével a kutató némi-
képp hasonló állapotba hozza magát, mint amiben az általa megfigyelt pályakezdő a pályakezdés vélhetőleg szenzitív időszakában van. Ez a szenzitivitás idővel az empátia magasabb szintjét kapcsolhatja be a pályakezdő pedagógus és a kutató kommunikációjába, elősegítve a terepkutatás intenzivitásra irányuló célkitűzéseinek megvalósítását. Az illanékony benyomások és az éppen csak körvonalazódó gondolatok lejegyzésének funkcionális természetére vonatkozó másik feltevésünk az, hogy nem kis részben általuk teremtődnek meg az autentikus tapasztalás kívánatosnak feltüntetett „bizonyítékai”, az autentikus jelenlét látszatgaranciái. Feljegyzéseink tanúsága szerint közel vagyunk a történetekhez, közvetlen közelségből tanulmányozhatjuk figyelmünk tárgyát, s ebből a közelségből, s az esettanulmány alapvető műfaji meghatározottsága felől is az, ami fölmutatható, feltétlenül konkrét és egyedi. Harmadsorban, amennyiben figyelmünk személyre irányuló – s ebben a kutatásban pályakezdők köré szerveződött a munka –, a velük kapcsolatos benyomások, gondolatok, feltevések és „apróságok” lejegyzése nem pusztán a „nyomozati cselekmény” vagy (re)konstrukciós munka része, hanem a személynek és helyzetének szóló jelentőségadás, kiemelés gesztusaként is értelmezhető. Ebben az értelemben a kutató kultuszeremtő.

A munkanapló más értelmezésben a háttérnaplóhoz áll a legközelebb, de nem mindenféle, csak a kutatással összefüggő feladatokat és tevékenységeket rögzíti. A kutatói tevékenységnek egy nagyon fontos területére, a kutatásszervezésre vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a terepkutatás is a kutatói tevékenységek ütemezését és folyamatos egyeztetését igényli. A kutató tevékenységeinek a terepkutatás teljes időszakára vonatkozóan rendelkezésre álló kronológiája amellet, hogy utal a kutatás

dinamikájára, támpontul szolgál a kutatás mélységének, a probléma feltártságának és a nyert adatok közölhetőségének időbeli sajátosságaihoz. A terepkutatás dokumentumai tartalomelemzési nyersanyagokként további elemzés alapjául szolgálhatnak.

A jelen technika szintjén rejtett munkanapló a számítógép memóriája. Tartalmát tekintve ez a memória részleges ugyan, de annál pontosabb. A terepkutatás folyamatában keletkezett és rögzített anyagok és szövegek a keletkezés dátuma szerint és az egyes közlések mennyisége szerint is pontosan nyomon követhetők, sőt a ráfordított munkamennyiség, a teljes számítógépes munkaidő is kiszámolható. Ennek nyilvánvaló adminisztratív jelentősége van, ezen felül a kutatói magatartás tudatosításában, a kutató önreflexiójában is szerepe lehet.

Új korszak a naplóírás történetében

A naplóírás történetében új korszakot jelent az online naplók megjelenése és tömegessé válása. A média új ága a webnapló, röviden weblog, még rövidebben blog. A világhálón elérhető naplók száma milliós nagyságrendű. Becslések szerint az Egyesült Államokban a népesség csaknem egy százaléka vezet online naplót, a rendszeres blogolvasók tábora pedig tíz százalék körül van. A felfutó érdeklődést jelzi, hogy az egyik amerikai lexikonkiadó, a Merriam-Webster, az év kifejezésének választotta a „blog” szót, mint saját honlapjának legkeresettebb kifejezését. Az Oxford University Press álláspontja, hogy 2004-ben nem annyira a blog önmagában, hanem a belőle eredeztethető új fogalmak áttörése volt tapasztalható. Új összetétel például a „blogoszféra”, amely mára kutatási területként tartandó nyilván. (Holczer, 2004) „A weblog fogalma eredetileg html-ben programozott, és többnyire személyes élményeket tartalmazó online naplót jelent”. (Csótó, 2004) A weblog mint az interneten megjelenő személyes publikáció prototípusa a nethasználat új korszakát jelöli, és hatással van a szociális élet egészére. A blog a személyes, kommunikációs, információs, üzleti és politikai szféra

mellett az oktatásban és a kutatásban is használható. (Csótó, 2004)

Az utóbbi évek népszerűvé vált közlésmódjaként a webnapló a naplóírás régi hagyományait az internet kínálta lehetőségekkel ötvözi, s a napló nyilvánosságának megteremtésével új szintre emeli a régi műfajt. (Schopp, 2004) Leggyakrabban a személyes naplók, s növekvő jelentőséggel bírnak a hírblogok. Léteznek többek által előállított kollektív blogok, és információszerzésben fontossá válhatnak a tematikus metablogok is. Figyelemreméltó társadalmi szervezőerőként a weblog virtuális közösségeket teremt. Az egyes naplóknak kialakul a stabil olvasótáboruk, hivatkozásokkal egymás naplójegyzeteire, linkekkel mások naplóira. Az interaktivitás értelmében a visszajelzések befolyásolják a blogot. Az elektronikus kommunikáció újfajta olvasási módot hoz létre. Pedagógiai szempontból is értelmezendő, hogy a személyes és közösségi érintkezés ezen új formái újfajta társas hálózatot teremtenek, illetve a hálózatok újfajta közösségeket hoznak létre. Átrendezhetik a közösségek mintaadó hierarchiáit (Tolcsvai Nagy, 2004), egyidejűleg a korábbiaktól eltérő közösségfogalmat teremtenek. (Szécsi, 2003) „A konceptualizációnak ez az új módja a közösség információközpontú meghatározásának irányába mutat.” (Szécsi, 2003, 117.) Léteznek pedagógiai törekvések ezen új kapcsolati lehetőségek kiteljesítésére, intézmények, diákok hálózatépítésére (ilyen például a környezet védelmére irányuló, s diákok mérési eredményeire és adatgyűjtésére épülő GLOBE program), országhatárokon túlmutató együttműködésére. Az új típusú kapcsolati potenciál a projektoktatás hagyományos lehetőségeit kiszélesítve elősegítheti a projektalapú felhasználást. Más fontos és kívánatos hozama, hogy a személyes tudásmenedzsmentet kifejezetten támogatja. A széleskörű elterjedést számos tényező akadályozza; az infrastrukturális korlátok mellett nyilvánvaló bizonyos jogi- és etikai problémák újfajta kezelésének igénye. „A hálózat kultúrája nem

pusztán új teret, de mintha új időszámítást és kulturális normákat is teremtett volna.” (György, 2002, 23.)

A naplóvezetés mint tevékenység, illetve kompetencia kimeneti elvárásként jelenik meg bizonyos felsőoktatási szabványokban kifejezetten az elektronikus műveltségi területre vonatkoztatva. A hallgató az elvárt kimenet megfogalmazása szerint naplót vagy tevékenységlistát vezet saját információkereső és -elő tevékenységéről és az ezzel összefüggő kommunikációról. (ARCL, 2000) (Hazai, közelebből pécsi tanárképzési hagyományaink követelményrendszerében a napló iskolai tapasztalatok szisztematikus rögzítésére „pedagógiai napló“-ként van jelen az intézményi terek és megfigyelési lehetőségek sokszínűségét figyelembe vevő műfaji megkötésekkel.)

A műfaji jegyek a terepkutatás célkitűzéseivel összefüggésben

A napló eredendően hétköznapi forma. Tartalmára nézve személyes természetű. Kifejezésmódját tekintve jellemzően szubjektív. A nyilvánosság szempontjából nem közlésre szánt. Nyelvi megformáltságában gyakran az élő beszédhez közelítő, spontán. A történet és leírása időben közel áll egymáshoz, ezt fejezi ki az egyidejűség fogalma. A leírásban az események valós idejű sorjázását érvényre juttató, kronologikus szerkesztésű. Nem feltétlenül szisztematikus abban az értelemben, hogy milyen rendszerességgel követik egymást a bejegyzések. Ebből a szempontból folyamatos és kihagyásos naplókat egyaránt ismerünk.

Funkcionális szempontból a napló változatos és változékony, műfaji szempontból eltérő naplófajták elemei keverednek benne. A napló autentikus közlésforma. Vonásai közül ez az, ami a kutatási szempontú felhasználást leginkább indokolja. A naplóíró szempontjából a reflektivitás, önreflektivitás motívumát és szövegszervező fontosságát emeljük ki. Fontosnak találjuk, hogy hétköznapiságuk ellenére a naplók gyakran sajátos élethelyzet termékei; olyan élethelyzeteké, amelyek tartósan, in-

tenziven és belső válasz kieléklését igénylő módon foglalkoztatják a naplóírókat.

A napló funkciói között általában a következőket emeljük ki: a naplóíró egy nyelvi valóságot hoz létre. A nyelvi kifejezőmód racionalizál. A naplóírás mint belső kommunikáció előkészítője lehet a beszédnek. A naplóíró miközben saját életének történéseiről ír, lényegében saját személyiségét konstruálja, énjét védi, illetve a személyiség működését kontroll alatt tartja... A napló alkalmas arra, hogy kifejezzen egy egzisztenciát. Kutatásmethodikai szempontból az adatgyűjtés és -elemzés funkcionális kettősségét hangsúlyozzuk.

A funkcionális változatosság és változékonyság kifejezéssel azt kívánjuk jelezni, hogy a napló mint befogadó műfaj műfaji kevertségéből adódóan egyúttal multifunkcionális műfaj is, így a napló többféle írásmódot, s ezeknek megfelelően többféle funkciót képes magában egyesíteni. Ez a vonása kifejezetten alkalmassá teszi arra, hogy a terepi viszonyok gyakran kiszámíthatatlan változékonyságához megfelelő aktuális írásmóddal, saját szóhasználatunkban: úgynevezett funkcióváltó írásmóddal tudjon alkalmazkodni.

Amikor műfaji kevertségre utalunk, arra gondolunk, hogy a terepnapló gyűjteményes jellegéből adódóan különböző műfajokat jelenít meg, és váltakozva használ különféle kifejezésformákat. A terepnapló így olvasható mint eseménynapló, olvasmánynapló, fejlődési napló, határidőnapló, elmélkedés, kommentár, önéletrajz és számvetés is.

Ha az a kérdés, hogy mennyiben specifikus a terepnapló, a következő megállapításokat tehetjük:

- a terepnapló esetében a figyelem külső tárgyra irányul;
- léteznek előzetesen meghatározott, külsődleges kutatási szempontok (elégedettség, beválás, pedagógusminták, képzéskritika stb.);
- léteznek előzetesen meghatározott funkciók (esetünkben a leírás, a hipotézisalkotás és az összehasonlítás);
- tipológiai szempontból pályakezdőkre és pályakezdésükre irányuló kutatásunk-

ban a terepnapló jellegzetes tipológiai dominanciára tett szert, és egzisztenciális naplóként azonosítható;

– a műfaji dominancia szempontjából kevés érv látszik szólni amellett, hogy a terepnaplót ne fejlődési naplóként tekintsük. Sem az események, sem a szakirodalmi olvasmányok nem önmagukban érdekesek, hanem csak a pályakezdő beilleszkedése, fejlődése szempontjából;

– a kutatási célú napló semmiképpen sem nélkülözheti a reflexiót.

Összegzés

Tanulmányunkban pályakezdő pedagógusok szakmai beilleszkedésének kutatása alapján kutatási cél-metodika-műfaj megfelelését, megfeleltethetőségét vizsgáltuk. Történeti szempontok felvetésével és irodalmi példák kiemelésével igyekeztünk rávilágítani, hogy a kutatási céllal készült naplók nemcsak hasonló korábbi terepnaplók s munkanaplók lehetnek az előzményei, hanem a legkorábbi történeti műfajok is. A naplóforma műfaji jellegzetességeinek megtartása a kutatásban a funkcióváltó írásmód alkalmazásának kedvez, ezáltal feltétlenül többretegű szöveg keletkezéséhez vezet, megkönnyítve a reagálást a „terep” kevéssé kiszámítható fordulataira, s a lényeges új szempontok és nézőpontok megjelenítését a naplóírás során. Végezetül a pályakezdő pedagógus beilleszkedésének vizsgálatát olyan egzisztenciális kérdésnek találtuk, amely a napló műfaján belül a kutatót okkal fordítja az egzisztenciális napló történeti típusához.

Megítélésünk szerint a beilleszkedés vizsgálata fejlődéstörténetet implikál. A fejlődésképzetet a jelenségek valós időben zajló irreverzibilitása és a napló kronologikus szerveződése felerősíti. Épp a kronologikus építkezés engedi meg a konkrét eseményektől való eltávolodást, a kutatói figyelem kitérését, mely a nézőpontváltás „luxusát” teremti meg; s a kutatói nézőpontok változtatása funkcióváltó írásmódot hoz létre. A funkcióváltás a leíró, elemző és értékelő részek összekapcsolását és

egymásra vonatkoztatását igényli. Ezáltal „a terep kutatásnál a megfigyelés, az adatok feldolgozása és elemzése egymásba fonódó körkörös folyamatok”. (Babbie, 2003) A terepnapló védettsége, támadhatatlansága „abszolút” voltában van, míg a munkanapló mint piszkozat „alibije” épp az esetlegességében rejlik. A napló autentikus volta nem annyira tárgyyszerűségében, objektivitásában, hanem kultuszképző potenciáljában mutatkozik meg.

Jegyzet

- (1) Alan Macfarlane (1970): *The Family Life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press
- (2) Mohay Tamás (1994): *Egy naplóíró parasztember: Nagy Sándor elete és gazdálkodása a XX. század első felében Ipolymyéken*. Budapest, ELTE

Irodalom

- Babbie, Earl (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Csótó Mihály: *Blogok a politikáról: gyorsaság vs. megbízhatóság?* (2004. november 18.) www.ittk.hu/infnit/2004/1118/index.html
- Deim Éva (2000): *A magánnapló nyilvánossága*. Elhangzott 2001. tavaszán Pécsen a Mandulavirágzás Tudományos Napok előadásaként.
- Gábor Júlia (1982): *Tóni hagyományai*. Utószó Kölcsey Antónia naplójához. 237–274.
- Gyáni Gábor (2000): A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: *uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 145–160.
- György Péter (2002): *Memex*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Hocke, René Gustav: Énközpontúság: énanalízis, énkultusz az európai naplóírásban. *Café Babel*, 2001/3. 1-18.
- Holczér Márton: *A blogoszféra jelentősége* (2004. április 15.) www.ittk.hu/infnit/2004/0415/index.html
- Imre Nóra (2004): Pályakezdő pedagógusok a nemzetközi szakirodalomban. *Pedagógusképzés*, 3. 79–96.
- Information Literacy Competency Standards for Higher Educations*. ACRL (2000) Chicago, Illinois
- Kölcsey Antónia naplója*. Magvető Kiadó, Budapest.
- (1982) Magyar Hírmondó sorozat Szöveggyűjtés – válogatás, jegyzet, utószó: Gábor Júlia.
- Nagy Mária (2004): *A pedagógusok képzése*. Vitaindító gondolatok. Kézirat.
- Niedermüller Péter (1994): Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika*, 13–14. 1994. június 117. (Idézi Gyáni, 151.)
- Pennebaker, James W. (2001): A stressz szavakba öntése: egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5*. Kijárat Kiadó, Budapest, 189–205.
- Sartre, Jean Paul (2001): Naplójegyzetek a „furcsa háború” idejéből. *Café Babel*, 3. 61–66.
- Schopp Attila (2004): *Blogok a színen*. IT-Business II. évf. 41., október 19. 14–19.
- Surányi Bálint (1997): Kicsoda a pedagógus, és miért jelenthet ez problémát? I–II. *Iskolakultúra*, 2. 3., 13.
- Szegedy-Maszák Mihály (1984): Hit és kétely összeütközése a XIX. század közepének magyar közgondolkodásában: a naplóíró Tóth Péter. Utószó Tóth Péter naplójához. In: Tóth Péter: *Napló*. Magyar Hírmondó sorozat, Magvető Kiadó, Budapest. 515–572.
- Szécsi Gábor (2003): Nyelv és közösségfogalom az elektronikus médiumok korában. In: Szécsi Gábor: *A kommunikatív elme*. Áron Kiadó, Budapest. 114–128.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2004): A hálózat nyelve. In: Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelv, érték, közösség*. Gondolat, Budapest. 188–205.
- Tóth Péter (1984): *Napló (1836–1842)*. Magvető Kiadó, Budapest. Magyar Hírmondó sorozat Szöveggyűjtés, jegyzet, utószó: Szegedy-Maszák Mihály Vajda Mihály (2001): A kontempláció öröme. *Café Babel*, 3. 53–60.
- Várkonyi Benedek: (2001) A naplóírók történelme. Beszélgetés Kertész Imrével, Gyáni Gáborral és Kövér Györggyel. *Café Babel*, 3. 29–36.

Huszár Zsuzsanna

Neveléstudományi Intézet, BTK, PTE